

Galios bandymai šiuolaikiniame Lietuvos teatre

Monika Meilutytė

El. paštas: mo.meilu@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjama galios reprezentacija šiuolaikiniame Lietuvos teatre, remiantis amerikiečių sociologo Denniso Hume'o *Wrongo galios teorija*. Ji struktūriškai apibrėžia galios sampratą ir pateikia išsamią galios formų klasifikaciją, naudingą siekiant atskleisti vaizduojamų galios santykių dinamiką draminiuose pastatymuose. Straipsnyje teorija taikoma dviem pastatymams – Henriko Ibseno „Visuomenės priešas“ (rež. Jonas Vaitkus) bei Godos Dapšytės ir Jānio Balodžio „Barikados“ (rež. Valteris Silis).

RAKTAŽODŽIAI: galia, reprezentacija, Dennis Hume Wrongas, Lietuvos teatras

Šiuolaikiniame (ypač Vakarų) pasaulyje dažnai eskaluojamos žmogaus teisės ir laisvės. Tačiau pažvelgus atidžiau nesunku pamatyti, kad šiandien beveik kiekvienas asmuo yra supančiotas įvairių galios santykių: daug ką lemia politikų sprendimai, darbdavio reikalavimai, šeimos narių poreikiai, siūlomos informacijos kokybė ir t. t. Todėl galios diskursas – neabejotinai reikšminga žmogaus gyvenimo dalis. Galios fenomeną šiandien tyrinėja ne tik filosofai, bet ir socialinės psichologijos, sociologijos, komunikacijos, politikos mokslo, ekonomikos teoretikai, nes, pasak sociologo Anthony'io Giddenso, galios koncepcija socialiniuose moksluose yra centrinė¹.

Lietuvos teatro tyrimuose galios diskurso problema paprastai išnyra tada, kai keliama ideologijos klausimai ir / arba nagrinėjamas scenos menas sovietmečiu. Tačiau daugiau nei dvidešimt metų Lietuvos teatras gyvena demokratinėje valstybėje laisvas nuo sovietinės cenzūros, jau dešimt metų Lietuvos teatro kūrėjus veikia šalies narystė Europos Sąjungoje. Tokie visuomeniniai pokyčiai darė ir tebedaro įtaką ne tik meno kaitai, bet galbūt paveikė ir supratimą apie galią apskritai. Todėl, manau, yra reikšminga įvertinti galios reprezentacijų diskursą šiuolaikinio Lietuvos teatro scenoje.

Teatrologė Indrė Daunytė 2002 m. konstatavo, kad Lietuvai atgavus nepriklausomybę, „atsiradus naujiems tarpvisuomeniniams santykiams ir taisyklėms, [teatre] socialiniai klausimai „monopolizavo“ beveik visas sritis: per juos ne tik pradėta vertinti ir analizuoti visuomenės reiškinius, bet ir apibrėžti žmogaus vietą toje visuomenėje bei jo dvasinę būklę“². Žvelgiant iš šių dienų perspektyvos galima būtų pastebėti, kad, išsilaikęs iš sovietinės cenzūros, Lietuvos teatras (išskyrus kelias išimtis) ilgą laiką socialines problemas vaizdavo kukliai: visuomeniniai sopuliai buvo stipriai siejami su amžinai aktualiomis žmogaus gyvenimo problemomis,

1 Giddens 1993: 121.

2 Daunytė 2002: 41.

vaizduojami nevengiant teatrališkumo ir / ar sąlygiškumo, neretai buvo apsiribojama tik mažiausių visuomenės grandžių (šeimos, giminės, draugų rato ir pan.) reprezentacija. Tačiau per pastaruosius keletą metų įvyko pokyčių. Lietuvos teatras apie socialines problemas prabilo aiškesne, deklaratyvesne kalba, o spektakliuose imta reprezentuoti didesnes visuomenės struktūras ir jų atstovus, pavyzdžiui, politinę valdžią, žiniasklaidos organizacijas, religinę bendruomenę, tarptautinių verslo įmonių struktūrą ir pan. Tokiu būdu galios diskursas šiandien scenoje skleidžiasi įvairesniu ir platesniu reprezentacijų spektru.

Šiame straipsnyje analizei pasirinkti du Lietuvos nacionalinio dramos teatro spektakliai – Henriko Ibseno „Visuomenės priešas“ (rež. Jonas Vaitkus, 2011) bei Godos Dapšytės ir Jānio Balodžio „Barikados“ (rež. Valteris Silis, 2014). Abu pastatymai reprezentuoja skirtingas visuomenės struktūros dalis ir svarsto kai kurių jų problemas, abu sulaukė nemažai teatro kritikų vertinimų ir neeilinio politikų dėmesio, abu provokuoja atviresne bendravimo forma (Vaitkaus pastatyme žiūrovai įtraukiami į fikcinio pasakojimo kūrimą, spektaklio veiksmas vyksta ne tik scenoje, bet ir visame teatre; Silio pastatyme – aktoriai atvirai kreipiasi į publiką, kartu su ja kelioms akimirkoms sukuria „Baltijos kelio“ imitaciją).

Siekiant išnagrinėti galios reprezentacijas minėtuose spektakliuose pasitelkta šiuolaikinio amerikiečių sociologo Denniso Hume'o Wrongo galios teorija, išdėstyta autoriaus knygoje *Power: Its Forms, Bases and Uses* (pirmą kartą išleista 1979 m.). Galios sampratą ir formas mokslininkas nagrinėja struktūriškai, bet kartu su ne tiek sociologui, kiek socialinės psichologijos atstovui būdinga atida. Todėl Wrongo teorija paranki draminiuose spektakliuose analizuoti galios reprezentacijų dinamiką.

Galios sampratos problema

Dar XX a. vid. amerikiečių sociologas ir politikos teoretikas Robertas Dahlas pastebėjo, kad nėra nusistovėjusios galios sampratos: „Kas yra „galia“? Dauguma žmonių intuityviai jaučia, ką tai reiškia. Bet mokslininkai dar nėra suformulavę galios koncepcijos apibrėžimo, kuris būtų pakankamai tikslus šio svarbaus socialinio fenomeno sisteminiams tyrimams.“³ Šiandien situacija išlieka panaši. Viena vertus, todėl, kad, pasak Wrongo, galios samprata priklauso nuo konteksto, kurie būna įvairūs, nes žmonės iki šiol nesutaria dėl bendrų normų⁴. Kita vertus, painumą dėl galios sampratos socialinės ir politikos teorijoje iš dalies lėmė prancūzų postruktūralisto Michelio Foucault idėjos bei Friedricho Nietzsche's darbų atgimimas⁵.

3 Dahl 1994: 288: "What is "power"? Most people have an intuitive notion of what it means. But scientists have not yet formulated a statement of the concept of power that is rigorous enough to be of use in the systematic study of this important social phenomenon."

4 Wrong 2009: viii.

5 Ten pat.

Paprastai sociologai galios santykius laiko tam tikru ryšiu tarp žmonių⁶. Todėl Foucault galios sampratą akivaizdžiai išplečia: „Valdžia [į lietuvių kalbą sąvoka *pouvoir* verčiama kaip *valdžia*, į anglų – *power* (galia)] yra visur: visai ne dėl to, kad ji neva turi privilegiją viską pergrupuoti dėl savo nenugalimos vienybės, bet dėl to, kad kiekvieną akimirką ji atsigamina kokiame nors taške, ar, greičiau, esant bet kokiam santykiui tarp vieno ir kito taško. Valdžia yra visur ne dėl to, kad apglobia viską, bet dėl to, kad iš visur ji spinduliuoja. <...> valdžia – tai ne kokia nors institucija ar struktūra, tai ne kokia nors galia, kuria išrinktieji esą apdovanoti; tai pavadinimas, suteikiamas sudėtingai strateginei situacijai, susiklosčiusiai vienoje ar kitoje visuomenėje.“⁷ Wrongas neneigia, kad tokia „galia“ egzistuoja, tačiau suteikia jai kitą pavadinimą – tai *netikslinga įtaka* (*unintended influence*). Pasak amerikiečių autoriaus, jei sąvokos *galia* ir *įtaka* būtų vartojamos kaip sinonimai, tai reikštų, kad bet kokie socialiniai efektai jau būtų galios pažymiai, o su tuo Wrongas nesutinka.

Kaip įžvelgė australų sociologas Stewartas Cleggas, Wrongas, galią siedamas su intencija, stoja į gretas šiuolaikinių galios tyrinėtojų, besiremiančių filosofo Bertrando Russello ir sociologo Maxo Weberio idėjomis⁸. Galią (*power*) arba *tikslingą įtaką* (*intended influence*) Wrongas laiko „kai kurių asmenų gebėjimu sukelti norimus ir numatomus efektus kitiems“⁹. Kitaip tariant, galios aktas įvyksta tada, kai *galios šaltinis* sugeba paveikti *galios subjektą* taip, kad šis vienu ar kitu būdu pasiektų pirmojo norimų ir numatytų rezultatų. Taigi Wrongo įsitikinimu, galia tapati ne tik tikslingai, bet ir efektyviai įtakai¹⁰.

Skirtingai nei kai kurie kiti galios tyrinėtojai, Wrongas galios santykius laiko visada asimetriniais ir abipusės priklausomybės nesieja su galios trūkumu. Pasak sociologo, asmenys gali be perstojo keistis galios šaltinio ir galios subjekto vaidmenimis, vienose srityse lyderiauti, kitose – paklusti kito galiai¹¹. Tokiu būdu Wrongas taip pat pažymi, kad galia nėra duotybė, kad galios santykiai gali būti formuojami ir išardomi, keičiami ir iš naujo apibrėžiami. Tad galima kalbėti apie galios ir skirtingų jos formų dinamiką.

Galios formos ir jų bruožai

Wrongas išskiria keturias galios formas (žr. pav.): prievartą (*force*), manipuliaciją (*manipulation*), įtikinimą (*persuasion*) ir valdžią (*authority*). Pasak autoriaus, jos realybėje dažniausiai būna susipynusios, persismelkusios viena į kitą, todėl pa-

6 Dahl 1994: 288: “What is “power”? Most people have an intuitive notion of what it means. But scientists have not yet formulated a statement of the concept of power that is rigorous enough to be of use in the systematic study of this important social phenomenon.”

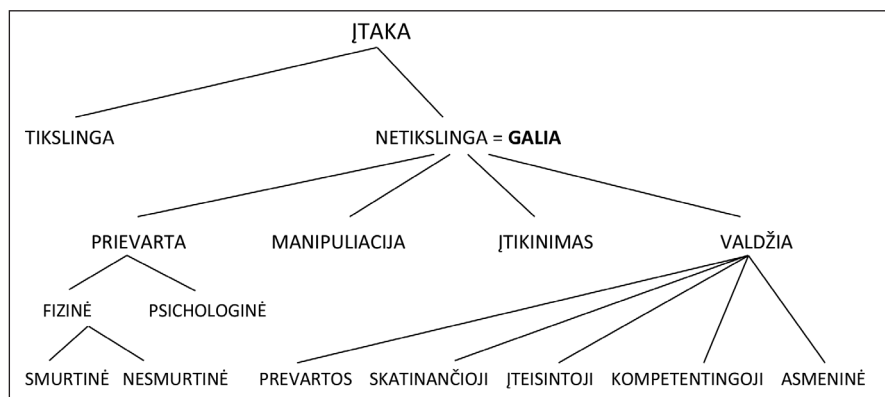
7 Foucault 1999: 72–73.

8 Clegg 2002: 73.

9 Wrong 2009: 2: “the capacity of some persons to produce intended and foreseen effects on others.”

10 Ten pat: 4.

11 Wrong 2009: 10.

Pav. D. H. Wrongas išskiria keturias galios formas: prievartą (*force*), manipuliaciją (*manipulation*), įtikinimą (*persuasion*) ir valdžią (*authority*)

prastai galima kalbėti ne apie paskiros galios formos realizaciją, o apie įvairias jų kombinacijas¹².

Visuomeniniame gyvenime *prievartą* įprasta sieti su fizine prievarta. Ją Wrongas išskiria kaip vieną iš dviejų šios galios formos rūšių ir apibūdina kaip „fizinį sąlygų, apribojančių kito laisvę, sukūrimą, kūniško skausmo sukėlimą ar žaizdų padarymą, įskaitant gyvybės atėmimą apskritai, ir pagrindinių biologinių poreikių žlugdymą“¹³. Kaip pastebi mokslininkas, egzistuoja du fizinės prievartos tipai – smurtinė (*violent*) ir nesmurtinė (*non-violent*). Jei žmogus užpuola kitą, siekdamas šiam sukelti skausmą, sužaloti ar nužudyti jį, tai – smurtinės prievartos pavyzdys. Jei asmuo, norėdamas sukliudyti ar apriboti kito veiksmus, naudoja savo kūną kaip fizinį objektą, tokiu atveju prievarta bus nesmurtinė (pvz., bado akcijos, eismo stabdymas sustojus ar sugulus kelio viduryje, neatėjimas į darbą protestuojant dėl ko nors ir pan.)¹⁴.

Kita vertus, šiuolaikiniame pasaulyje netrūksta pavyzdžių, kai žmonės patiria ne fizinę prievartą. Sąmoningą siekį žodžiais ar kitais simboliniais būdais paveikti kito asmens jausmus ir nuomonę apie save, jį įžeidžiant ar pažeminant, Wrongas įvardija kaip psichologinės prievartos rūšį. Įvairios ritualinės pažeminimo ceremonijos, kurių metu asmuo paskelbiamas priešu, prakeikiamas ar pan., taip pat laikomos šios galios formos apraiškomis. Apskritai prievarta paprastai taikoma ir yra efektyviausia norint sustabdyti tam tikrus žmonių veiksmus, nei siekiant, kad jie pasiegtų nurodytu būdu¹⁵.

Kaip vieną iš keturių galios formų Wrongas pripažįsta *manipuliaciją* ir pabrėžia jos pagrindinį bruožą: galios subjektas turi nežinoti, kad galios šaltinis siekia jį

¹² Ten pat: 66.

¹³ Ten pat, 24: “the creation of physical obstacles restricting the freedom of another, the infliction of bodily pain or injury including the destruction of life itself, and the frustration of basic biological needs”.

¹⁴ Ten pat: 24–25.

¹⁵ Ten pat: 27.

paveikti¹⁶. Manipuliacijos atveju asmuo, pasielgęs tam tikru būdu ir taip įgyvendinęs jam nežinomą kito siekį, gali netgi manyti, kad veikė laisva valia, savo noru. Negana to, galios šaltinis manipuliaciją gali vykdyti per tarpininkus ar tam tikromis komunikacijos priemonėmis (reklama, politinė propaganda ir kt.), taip nuo galios subjekto galėdamas nusišlopinti net savąjį egzistavimą¹⁷. Toks manipuliacijos bruožas dažniausiai lemia neigiamą šios galios formos vertinimą.

Priešingai nei manipuliacija, *įtikinimas*, kaip galios forma, pagrįstas atviru įrodymų, prašymų, pamokymų išdėstymu. Jei galios subjektas, pagal savo vertybes ir tikslus laisvai įvertinęs galios šaltinio pateiktų argumentų turinį įvykdo siūlomus pokyčius, vadinasi, įtikinimo galios aktas buvo sėkmingas¹⁸. Tokiais atvejais labai svarbu, kad žmogaus pasirinkimas – paklusti ar ne – nebūtų varžomas galimų bausmių, apdovanojimų ar pareigų saitais. Bandymo įtikinti atveju galios subjektas gali ne tik atsisakyti paklusti, bet ir perimti bandančiojo paveikti vaidmenį, pateikdamas pastarąjį įtikinančius kontrargumentus. Kaip teigia Wrongas, įtikinimas dažnai nepriskiriamas prie galios formų dėl santykių asimetriškumo stokos. Tačiau sociologo nuomone, skirtingų individų lygiateisiškumas įtikinimo proceso metu gali ir nepasireikšti, nes žmonių gebėjimai įtikinti kitus būna skirtingi¹⁹.

Didžiausią dėmesį Wrongas skiria galios formai, kai galios santykių susiformavimą nulemia ne subjektą įtikinantis turinys, o pats galios šaltinis, t. y. jo pripažintas statusas, disponuojami resursai arba asmeninės savybės, lemiančios kitų paklusnumą²⁰. Ta galios forma – *valdžia*. Nemažai galios tyrinėtojų kalba apie valdžią, turėdami omenyje tik tą, kuri pripažinta teisiškai. Tačiau Wrongas, sekdamas Weberio pėdomis, šią galios formą suvokia plačiau ir valdžia laiko bet kokią galios šaltinio ir galios subjekto ryšį, grįstą „įsakyti–paklusti“ santykiu. Kitaip tariant, valdžia – tai „sėkmingas įsakinėjimas arba draudimas“²¹.

Wrongas išskiria penkias valdžios rūšis:

1. *Prievartos valdžia (coercive authority)*: galios šaltinis galios subjekto paklusnumo pasiekia grasindamas prievarta. Tokiais atvejais galios subjektas turi būti įtikintas galios šaltinio pajėgumu ir pasiryžimu panaudoti prievartą²². Pavyzdžiui, banko plėšikas turi galią, grasindamas aplinkiniams pistoletu (pastarasis turi atrodyti kaip tikras, nors iš tikrųjų galėtų toks ir nebūti). Prievartos bei įteisintos valdžios tipai ypač būdingi politinei galiai.

2. *Skatinančioji valdžia (induced authority)*: galios subjektas „savanoriškai“ sutinka paklusti galios šaltinio reikalavimams, už tai gaudamas pragyvenimo poreikius

¹⁶ Wrong 2009: 28.

¹⁷ Ten pat: 29.

¹⁸ Ten pat: 32.

¹⁹ Ten pat: 32.

²⁰ Wrong 2009: 35.

²¹ Ten pat: 35–36: „successful ordering or forbidding“.

²² Ten pat: 41.

pranokstantį ekonominį atlygį²³. Šis valdžios tipas būdingas ekonominei galiai ir yra panašus (bet ne tapatus) abipusiems lygiaverčiams mainams, kur vienas asmuo pažada sutartu būdu atsilyginti kitam už šio paslaugas.

3. *Įteisintoji valdžia (legitimate authority)*: galios šaltinis turi pripažintą teisę įsakyti, o galios subjektas turi pripažintą pareigą įsakymus vykdyti²⁴. Asmenys, susieti tokių galios santykių, priklauso didesnei žmonių grupei, bendruomenei, kurios narių pripažįstamos nuostatos sutampa. Pavyzdžiui, darbdavio ir jo darbuotojo santykių ribos visuomenėje paprastai būna apibrėžtos. Kadangi galios subjektas žino, kokių normų kiti pavaldiniai bendruomenėje laikosi, ir gali įsivaizduoti, kokį nepasitenkinimą galėtų sukelti atsisakymas vykdyti paliepiamą, jis yra priverstas paklusti, net jei nepritaria konkrečiam galios šaltinio įsakymui²⁵.

4. *Kompetentingoji valdžia (competent authority)*: galios subjektas vykdo galios šaltinio nurodymus, tikėdamasis pastarojo profesionalumu ir kompetencija nuspręsti, kokie veiksmai geriausiai atitiktų subjekto interesus ir tikslus²⁶. Ši galios situacija dažniausiai iliustruojama gydytojo ir paciento santykių pavyzdžiu.

5. *Asmeninė valdžia (personal authority)*: galios subjektas paklūsta galios šaltiniui, norėdamas jam įtikti ar jam pasitarnauti, tik dėl pastarojo asmeninių savybių. Asmeninės valdžios pagrindu gali būti laikomi meilės ir draugystės ryšiai, kaip ir psichologinis polinkis dominuoti ar paklusti²⁷.

Lygindamas įvardytas galios formas ir jų rūšis Wrongo atsižvelgia į Bertrando de Jouvenelo, prancūzų filosofo ir ekonomisto, išskirtus tris galios vertinimo kriterijus: platumą (*extensiveness*), visapusiškumą (*comprehensiveness*) ir intensyvumą (*intensiveness*). Galios platumą lemia galios subjektų kiekis, jos visapusiškumą – veiksmų, kuriais galios šaltinis gali paveikti galios subjektą, įvairovė, o intensyvumą – ribos, iki kurių galios šaltinis gali spausti galios subjektą, neprarasdamas jo paklusnumo (kuo ribos platesnės, tuo galia intensyvesnė)²⁸. Pasak Wrongo, pagal šiuos aspektus įvertinus galios formas ir jų rūšis galima būtų manyti, kad prievartos valdžia yra efektyviausia: ją galima taikyti plačiam subjektų ratui, galios šaltinis gali atlikti labai įvairius veiksmus, o galios subjekto paklusnumo ribos gali siekti net jo paties mirtį²⁹. Tuo metu prievartos valdžios priešingybė pagal galios visapusiškumą ir intensyvumą, atrodo, galėtų būti kompetentingoji valdžia, nes jos galios šaltiniui dažniausiai paklūstama dėl jo profesinių žinių ir patirties tam tikroje (siauroje) srityje. Asmeninė valdžia gali atrodyti kaip ta, kuri įtraukia į galios santykius mažiausiai subjektų (vos vieną ar kelis). Tik Wrongo neskuba pastarojo teiginio tvirtinti. Sociologas atkreipia dėmesį

²³ Wrong 2009: 45.

²⁴ Ten pat: 49.

²⁵ Ten pat: 50–51.

²⁶ Ten pat: 53.

²⁷ Ten pat: 60–61.

²⁸ Ten pat: 14.

²⁹ Wrong 2009: 42.

į pasaulio istorijoje egzistavusius politinius judėjimus ir santvarkas, kurių gyvavimui didelę reikšmę turėjo ir jų lyderių charizmatiškumas³⁰. Kitaip tariant, paskiroms galios formoms būdingas tam tikras platumas, visapusiškumas ir intensyvumas konkrečių galios santykių situacijų metu gali ženkliai varijuoti.

Wrongo suformuota galios formų klasifikacija, ją taikant konkrečių galios atvejų analizei, leidžia atskleisti galios dinamiškumą, bandymų paveikti kitų kaitą. Autorius pateikia aiškų pavyzdį: „Įsivaizduokite tėvą, <...> bandantį įtikinti vaiką, nenorintį atlikti kokios nors užduoties. Argumentai jo nepaveikia, todėl tėvas vaikui pažada būsiant linksmybių (skatinimas), jei šis dabar padarys tai, ko prašomas. Tačiau vaikas nesijudina, tad tėvas įsakmiu balsu jam sako: „Padaryk tai, vėliau man už tai būsi dėkingas.“ Tai jau kompetentingosios valdžios bandymas. Vaikas ir toliau lieka užsispyręs, todėl tėvas, anksčiau priminęs vaikui jo pareigą paklusti, neištvėręs parodo savo įteisintąją valdžią: „Padaryk – tai įsakymas!“ <...>. Vaikas toliau priešinasi, taip išprovokuodamas grasinimą bausme (prievartos valdžia), kuria viskas ir pasibaiigia – vaikas negauna vakarienės (prievarta).“³¹ Kaip byloja pastarasis pavyzdys, siekiant norimo rezultato galios šaltiniui kartais gali tekti išbandyti įvairias galios formas.

Kadangi Wrongas šią galios formų sistemą sudarė ne pagal lyčių ar klasių, organizacijų ar individų, tautų ar religijų dominavimą, jo klasifikacija palyginti universali ir tinkanti nagrinėti skirtingos apimties ir pobūdžio galios santykių situacijas, iš jų ir tas, kurios vaizduojamos teatro scenoje.

Galios formos ir jų kaita spektakliuose „Visuomenės priešas“ bei „Barikados“

Wrongo teorijai nemenką įtaką padaręs Weberis vienu iš svarbiausių galios santykių bruožų laikė konfliktą³². Panašią konflikto svarbą dramos menui įžvelgė Georgas Friedrichas Hegelis: „draminį veiksmą <...> iš esmės sudaro aplinkybių, aistrų ir veikėjų kolizijos, sukeliančios veiksmus ir reakcijas į juos, kurie veda konflikto ir nesutarimų išsprendimo link“³³. Wrongas priešiškumą, priespaudą ir konfliktą vertina ne kaip būtinas, o tik kaip potencialias galios savybes³⁴. Kalbant apie Lietuvos teatrą

30 Ten pat: 62.

31 Ten pat: 61. “Imagine a parent ... trying to persuade an unwilling child to undertake some task. Argument fails, so the parent promises a future treat (inducement) if the child will do what he ... wants right now. The child remains unmoved, so the parent says in the imperatve mode “Do it, you’ll be grateful to me afterwards”, an appeal to competent authority. The child is still obdurate, so the parent finally asserts his ... legitimate authority: “Do it, that’s an order!” – perhaps preceding this with a moral appeal to the child’s duty to obey ... The child’s continued resistance inspires a threat of punishment (coercive authority) and finally the carrying out of the threat – the child is denied supper (force).”

32 Weber 1994: 173.

33 Cituota iš: Pavis 1998: 75: “a dramatic action ... rests entirely on *collisions* of circumstances, passions, and characters, and leads therefore to actions and then the reactions which in turn necessitate a resolution of the conflict and discord”.

34 Wrong 2009: xiii.

galima pripažinti, kad galios santykių reprezentacijos scenoje beveik neatsiejamu nuo draminių kolizijų.

Analizei pasirinktuose teatro pastatymuose draminiai konfliktai, kaip ir galios santykių reprezentacijos, pristatomi skirtingai. Vaitkaus „Visuomenės priešas“ seka Ibseno dramos siužetu, kuriame fabulos įvykiai dėstomi nuosekliai, auginama įtampa, rutuliojami pagrindinių veikėjų tarpusavio konfliktai. Šiuo atveju galima kalbėti apie galios santykių ir jų formų kaitą pasakojamos istorijos kontekste. Silio „Barikadų“ pasakojimas fragmentiškas, sudarytas iš skirtingų istorijų nuotrupų, vaizduojami vis kiti personažai, vis kitos situacijos, į kurias įterpiami atviri aktorių pamąstymai ir komentarai. Nagrinėjant šį pastatymą labiau tiktų kalbėti apie reprezentuojamų galios formų dinamiką spektaklio kontekste apskritai, nes atskirų situacijų atvejais galios formų kaita beveik neplėtojama.

„Visuomenės priešas“ svarbiausio konflikto viršūnę spektaklyje sudaro kompetentingos ir įteisintosios valdžios priešprieša. Tomas Stokmanas (Dainius Gavenonis), kaip miestelio gydyklos gydytojas, savo profesinėmis žiniomis ir patirtimi medicinos srityje yra pranašesnis už kitus, spektaklyje vaizduojamus veikėjus. Jo brolis Peteris Stokmanas (Vytautas Anužis) yra pripažinta miestelio valdžia (miestelio valdytojas ir gydyklos valdybos viršininkas), asmuo, kurio žodžius spektaklyje dažnai palydi miestelio visuomenės plojimai, žmogus, turintis teisę įsakyti savo pavaldiniams, iš jų – ir savo broliui. Tačiau dar spektaklio pradžioje broliai susiginėja. Tomas, užsiminęs „galbūt susidarys nepaprastos aplinkybės“, atsisako Peteriui paaiškinti, ką turėjo omenyje taip sakdamas. Kadangi kalba ėjo apie gydyklos reikalus, pasipriešinęs broliui ir neatskleisdamas savo minčių, Tomas (apie tai greičiausiai net nepagalvojęs) susilpnino brolio galią.

Spektaklio metu žiūrovai neišvysta Gavenonio Stokmano, kaip tradiciškai įsi-vaizduojamo daktaro, savo kabinete gydančio kurį nors pacientą. Tačiau žinia apie „nepaprastas aplinkybes“ – užnuodytą gydyklos vandenį – gydytoją padaro atsakingą už visų miestelio gyventojų (ir svečių) sveikatą bei gyvybes. Šie potencialūs jo kompetentingosios galios subjektai yra ir Anužio Stokmano galios apimtys (didžiausia) dalis. Gyventojams paskelbta žinia apie kenksmingą vandenį reikštų ne vien finansinį pradedančio klestėti miestelio žlugimą, bet ir asmeninės Peterio Stokmano karjeros pabaigą. Todėl jis nedelsdamas imasi veiksmų.

Nuo antrojo brolių susitikimo prasideda bandymų paversti Tomą Stokmaną galios subjektu virtinė. Pirmiausia miestelio valdytojas, pasitelkdamas įtikinimo galios formą, bando argumentais pakeisti brolio nuomonę. Tačiau, akivaizdu, dėl skirtingų vertybių įtikinimai, kad naujojo vandentiekio tiesimas kainuos šimtus tūkstančių ir užtruks net porą metų, Tomo Stokmano, pirmiausia besirūpinančio žmonių sveikata, nepaveikia. Tada Anužio veikėjas, kaip įteisintosios valdžios galios šaltinis, reikalauja, kad Gavenonio daktaras jam paklustų ir viešai paneigtų tikrąją gydyklos situaciją. Tačiau vadovaudamasis daktaro profesinėmis nuostatomis ir pri-

oritetą teikdamas savo pacientų gyvybėms, gydyklos gydytojas broliui pasipriešina ir taip vėl paneigia jo galią.

Nepavykus susitarti su valdytojo galiai grėsmę keliančiu asmeniu, Peteris Stokmanas ryžtasi suformuoti savo broliui besipriešinančią aplinką. Remdamasis tais pačiais argumentais valdytojas nesunkiai įtikina laikraščio redaktorių Hovstadą (Paulius Tamolė) ir „kompaktiškosios daugumos“ atstovą spaustuvininką Aslakseną (Darius Meškauskas), kurie trumpam buvo tapę gydytojo užnugariu. Šio galios akto sėkmę, akivaizdu, lėmė sutampančios trijų veikėjų pažiūros – savanaudiškas galios ir garbės troškimas, prioritetai ekonominei naudai, o ne rūpinimuisi savo galios subjektų gerove. Ši galios trijulė antroje spektaklio dalyje, naudodama manipuliacijos galios formą, pavergia nežvalgius, patiklius miestelio gyventojus – nežinodami apie tikrąją gydyklos padėtį, jie lengvai paklūsta valdingiems ir įtaigiams oratoriams.

Neatsitiktinai Wrongas pabrėžė, kad žmonių gebėjimai įtikinti kitus dažniausiai skiriasi. Miestelio gyventojų susirinkime ilga Gavenonio Stokmano kalba neįstengia pralenkti jo priešininkų griežtu tonu įtaigiai išdėstytų pasisakymų. Tačiau, kaip pastebi teatrologė Rasa Vasinauskaitė, aktoriui Gavenoniui „tenka ištis sunki užduotis – išlaviruoti tarp Stokmano žmoniškumo ir „fundamentalizmo“, naivumo ir žūtbūtinio, azartiško užsidegimo įrodyti savo pranašumą, kad jis nevirstų dar viena politikuojančia jėga“³⁵. Vargu, ar energinga, emocionali, kartais nenuosekli daktaro kalba iš tikrųjų yra bandymas įtikinti potencialius galios subjektus. Gavenonio vaidybos dėka atrodo, kad daktaras greičiau išlieja savo nusivylimą ir pasipiktinimą piliečių bukumu ir moralizuoja juos greičiau kaip mokytojas. Tačiau tokios kompetentingosios galios miestelio gyventojai nepripažįsta. Ne gydytojo, o valdytojo ir jo bendrininkų galiai paklūstantys piliečiai suagituoti netgi pritaria, kad iš Tomo Stokmano būtų atimta teisė kalbėti ir jis būtų paskelbtas visuomenės priešu (psichologinės prievartos galios forma).

Į miestelio gyventojų būrį spektaklio metu įtraukiami ir žiūrovai – aktoriai, vaizduodami į miestelio bendruomenę besikreipiančius kalbėtojus, prabyla publikai, o tarp žiūrovų įsimaišę kiti spektaklio kūrėjai replikuoja, atsako į oratorių žodžius plovimais, švilpimu ir pan. Kaip teigė teatrologas Edgaras Klivis, tokią žiūrovų situaciją galima vertinti dvejopai: „viena vertus, jie kviečiami įsitraukti į polemiką, nes scenoje vaizduojami įvykiai labai primena politinį šiuolaikinės Lietuvos gyvenimą <...>. Antra vertus, iš žiūrovų / piliečių šaipomasi tarsi iš apatiškos siaurakakčių minios.“³⁶ Taip pasinaudoję publikos pasyvumu ir jai spektaklio pasakojime paskyrę konkretų vaidmenį, pastatymo kūrėjai reprezentavo Peterio Stokmano ir jo bendrininkų galios triumfą.

Vis dėlto „Visuomenės priešo“ žiūrovai (ar bent jų dalis) puoselėja kitas vertybes nei scenos pasakojime vaizduojami įteisintosios valdžios atstovai, todėl laimėtoją

³⁵ Vasinauskaitė 2011: 3.

³⁶ Klivis 2013: 34.

mato kitur. Spektaklyje po viešo pralaimėjimo Gavenonio Stokmanas (ir jo šeima) patiria dar keletą išbandymų. Nors žiūrovai scenoje neišvysta, bet sužino apie fizinės prievartos priemones, kurių ėmėsi miestelio piliečiai (gydytojo sūnūs mokykloje susimušę, buto savininkas šeimai liepė išsikraustyti ir pan.). Negana to, visuomenės priešo namuose paeiliui apsilanko Peteris Stokmanas, Hovstadas ir Aslaksenas bei uošvis Mortenas Kijilis (Juozas Budraitis). Visi jie bando gydytoją įpainioti į galios santykius, ne tik siūlydami jam skirtingus gelbėjimo iš keblios padėties scenarijus, bet ir grasindami užtraukti dar didesnes negeroves, jei šis nesutiksis. Net ir tokioje situacijoje Tomas Stokmanas prievartos valdžios galiai nepaklūsta. Gydytojo tvirtą ištikimybę savo asmeniniams, profesiniams ir pilietiniams įsitikinimams užtvirtina paskutinioji spektaklio scena, kurioje Gavenonio Stokmanas vaikų pulką moko abėcėlės, taip vėl įgydamas kompetentingosios valdžios galią.

Taigi pastatymo „Visuomenės priešas“ įtampa auginama reprezentuojant konfliktškų galios *bandymų* kaitą. Skirtingais, vis griežtesniais būdais bandoma pavergti, į nesąžiningos galios pinkles įtraukti savarankiškai mąstančią, sąžiningą asmenybę. Viena vertus, jos galios bejėgiškumui oponuoja įteisintoji valdžia, įtikinimo ir manipuliacijos formomis įgijusi galios labai plačiu mastu. Kita vertus, spektaklio pagrindinis herojus, sugebėdamas nepaklusti galios siekiantiems veikėjams ir taip neleisdamas jiems suformuoti norimų galios santykių, „Visuomenės priešo“ žiūrovams reprezentuoja laisvo ir nepriklausomo žmogaus pavyzdį.

Laisvė – viena iš svarbiausių temų Sīlio „Barikadose“, spektaklyje apie ją atvirai kalbama, svarstoma, svajojama, fantazuojama. Į skaudžius Sausio 13-osios įvykius ir jų aplinkybes pastatymo kūrėjai pažvelgia nestokodami išradingumo. Kaip rašė teatrologė Šarūnė Trinkūnaitė, „į dvidešimt trejų metų senumo istorijos tyrimus „Barikadų“ kūrėjai leidžiasi išties azartiškai. Jiems įdomu! Jie yra tikrai smalsūs: sutelkia gausią – tiesiog pagirtinai gausią – įvairių žanrų istorinę faktografiją. Jie tikrai išradingi: faktų srautus vis sutramdo žaismingomis (kartais nokautuojančiai juokingomis) „adaptacijomis dramatinuojant.“³⁷

Greta laisvės motyvo „Barikadose“ formuojama ir galios paralelė. Tiesa, galios santykiai reprezentuojami ne visuose spektaklio vaidybiniuose epizoduose arba ne visada jie būna tikri (pvz., Alberto Šimėno (Vainius Sodeika) dingimo detektyvas greičiau teigia, kad personažas tik įsivaizduoja esantis kito galioje, o ne iš tikrųjų yra). Kita vertus, skirtingai nei Vaitkaus pastatyme, „Barikadose“ bandymai suformuoti galios santykius daugeliu atvejų būna sėkmingi.

Pirmoji „Barikadų“ dalis pagal jose vaizduojamų galios santykių formas iš dalies artima „Visuomenės priešui“. Joje reprezentuojami įteisintosios valdžios atstovai, kurie, kaip galios formą, taip pat bando pasitelkti įtikinimą. Pavyzdžiui, spektaklio aktoriai vaizduoja Nobelio taikos premijos komiteto narius, kurie diskutuoja ir

37 Trinkūnaitė 2014: 23.

svarsto, dalinasi informacija ir ginčijasi, kam įteikti 1991 m. premiją. Galutinį žodį aiškiai taria komiteto prezidentė Gidske Anderson (Elzė Gudavičiūtė), valdingai pareiškusi, kad Taikos premija turi atitekti Michailui Gorbačioviui, o komiteto nariams pasirašius dokumentus dar pareikalavusi stenografistės sunaikinti šį sprendimą kompromituojančias eilutes. Kitame epizode Vytautas Landsbergis (Tadas Gryn) sprendžia, ką paskirti naujuoju Ministru Pirmininku. Galiausiai, pasitelkęs įtikinimo galią, Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas sutaria, kad šių pareigų imsis Albertas Šimėnas. Pastaruosiuose epizoduose spektaklio kūrėjai reprezentuoja taikiai politinėje sferoje naudojamas galios formas, tačiau jau net ir šioje „Barikadų“ dalyje atsiranda momentų, bylojančių apie agresyvesnio pobūdžio galios santykius (pvz., Nobelio taikos premijos komiteto nario pranešimas apie Sovietų Sąjungoje smurtine prievarta malšinamus protestus).

Antroji Šilio pastatymo dalis fragmentiškai pristato skirtingų visuomenės narių situacijas, kuriose įvairiai reprezentuojamos fizinės ir psichologinės prievartos bei manipuliacijos galios formos. Kadangi „Barikados“ publikai primena apie Sausio 13-osios įvykius, į spektaklio pasakojimą įterpiama ir Vilniaus televizijos bokšto gynimo scena, šiandien bene labiausiai eskaluojama minint šią istorinę datą. Aktoriai scenoje taip pat susikimba į vartinę, skanduoja „Lietuva bus laisva“, taip reprezentuodami istorinį nesmurtinės prievartos atvejį. O įtampos akimirka nutraukę šio epizodo plėtojimą „Barikadų“ kūrėjai netrukus pavaizduoja tokios galios formos poveikį – psichologiškai nepajėgiantį toliau kovoti, verkiantį sovietų kareivį. Kita vertus, pastaroji scena kartu parodo ir minėtos nesmurtinės prievartos trumpalaikiškumą asmeniui, iki tol, kaip galima numanyti, patyrusiam kitokio pobūdžio galią: palūžusiam kareiviui jo vadas primena apie galimybę vėl pamatyti savo mergaitę (psichologinė prievarta), todėl karys apsiramina ir grįžta į kovos lauką.

Kaip ir spektaklyje „Visuomenės priešas“, taip ir „Barikadose“ smurtinės prievartos aktai nuo publikos akių paslepiami. Sovietų karių padarytus sužalojimus beginkliams Lietuvos laisvę gynusiems žmonėms aktoriai reprezentuoja tik papasakodami gydytojų atsiminimus, tokiu būdu sukurdami subtilų ir santūrų šios galios formos pasekmių vaizdavimą. Interaktyvesnio ir provokatyvesnio formato – televizijos laidos „Tiesa ar melas“ – spektaklyje sulaukę trumpi istoriniai pranešimai apie Raudonosios armijos padarytus nusikaltimus, kurie taip pat priskirtini smurtinei prievartai. Bene stipriausiu šio spektaklio akcentu tapo epizodas, kuriame „Pergalės paminklas“ iš sustingusių aktorių komponuojamas į atgyjančią prievartos orgijos skulptūrų kompoziciją, tokį seksualinio smurto „monumentą“ pavadinant atskleidžiančiu tikrąją tiesą. Anot teatro kritiko Vaido Jauniškio, šia scena „jauna karta išdrįso „akademiškai šaltai“ ir be praeities sentimentų (nes jų neturi) paskaičiuoti esmę: buvome išdulkinti, išprievartauti grubiausiu būdu tiesiogine ir perkeltine prasmėmis, ir kartais tai vis dar patiriame.“³⁸

Atrodytų, daugiausiai „Barikadų“ kūrėjų kritikos sulaukia būtent vis dar patiriama Rusijos žiniasklaidos vykdoma propaganda, šiuo atveju iškreipianti istorinius Sausio 13-osios įvykius. Tačiau spektaklyje nevaizduojama, kaip tokia informacija paveikia žmones, kuriems ji skirta, todėl apie manipuliacijos galią galima nebent numanyti. Vietoj to, aktoriai atskleidžia, kaip tokia propaganda sukurama, – reikiama informacija nusiperkama prie to paties Vilniaus televizijos bokšto. Tokios situacijos reprezentacija, viena vertus, kritikuoja Rusijos žiniasklaidos nepatikimumą, kita vertus, atkreipia dėmesį į Lietuvos gyventojų pilietinį neatsakingumą.

Apskritai „Barikadose“ galios santykiai siejami su istoriniu Sovietų Sąjungos ir Nepriklausomos Lietuvos konfliktu. Jo reprezentacija formuojama iš konkrečių, asmeninių situacijų, kuriose pasireiškia šio galios konflikto pasekmės, iš jų ir kiti, siauresnės apimties, galios ryšiai. Tokiu būdu per smurtinės ir nesmurtinės prievartos, manipuliacijos ir pasidavimo jai kovą spektaklyje keliama laisvės ir pilietiškumo klausimai. Todėl „Barikadose“, kaip ir „Visuomenės prieš“ atveju, galios reprezentacijos egzistuoja kaip būdas atskleisti ir kalbėti apie kitus socialinius reiškinius, o ne patį galios fenomeną.

Išvados

Šiuolaikinis Lietuvos teatras, vienu ar kitu būdu reflektuojantis ir reaguojantis į socialinę realybę, susiduria su visuomeniniams santykiams itin reikšmingu galios fenomenu. Vertinant ne vieną šių dienų scenos kūrinį iškyla galios reprezentacijos problema, akivaizdžiai stokojanti Lietuvos teatro tyrinėtojų dėmesio.

Straipsnyje pristatyta Wrongo teorija, kuri atskiria galią nuo įtakos ir susieja ją su intencijomis, atsižvelgia į galios santykių psichologinę pusę. Šis bruožas leidžia teoriją taikyti draminiams spektakliams, kurie dažnai galios fenomeną susieja su konfliktu. Sociologo pateikta sisteminga galios formų klasifikacija paranki norint atpažinti skirtingas galios reprezentacijas bei įvertinti galios santykių dinamiką sceniniame diskurse.

Lietuvos teatro pastatymuose, kuriuose reprezentuojami skirtingų visuomenės struktūrų ryšiai, galios (ir jos bandymų) formų paletė paprastai būna įvairi. Tačiau reprezentuojama galia šiuolaikiniame Lietuvos teatre nefigūruoja kaip pagrindinė spektaklio tema ar idėja – ji egzistuoja kaip vienas svarbiausių ramsčių jas formuojant. Pastatymuose „Visuomenės priešas“ ir „Barikados“ galios santykių reprezentacijos iš esmės egzistuoja kaip opozicija laisvės temai. Veikėjų atsisakymas suformuoti galios santykius ar pasipriešinimas galios šaltiniui siejami su savarankiškumu ir nepriklausomybe. Kita vertus, tokia reprezentacija atskleidžia galios, kaip formuojamos, nestabilios, kintančios santykių struktūros, sampratą.

Literatūra

1. Clegg, S. R. *Frameworks of Power*. London: SAGE, 2002.
2. Dahl, R. A. The Concept of Power. *Power: Critical Concepts in Sociology*. London: Routledge, 1994: 288–309.
3. Daunytė, I. Politinio teatro apraiškos Europoje ir Lietuvoje XX a. *Menotyra*. 2002. 4(29): 33–42.
4. Foucault, M. *Seksualumo istorija*. Vilnius: Vaga, 1999.
5. Giddens, A. *The Giddens Reader*. Redwood: Stanford University Press, 1993.
6. Jauniškis, V. Pavasario šaligatvis: atminties politika. *Menų faktūra*. 2014 03 20. <<http://www.menufaktura.lt/?m=1052&cs=65778#gsc.tab=0>>
7. Klivis, E. Visuomenės priešas: Teatras kaip viešoji sfera. *Kultūros barai*. 2013. 3: 34–40.
8. Pavis, P. *Dictionary of the Theatre: Terms, Concepts, and Analysis*. Toronto and Buffalo: University of Toronto Press, 1998.
9. Trinkūnaitė, Š. (Ne)Būtinybė: Kaip atsimename 1991-ųjų Sausio 13-ąją? *Kultūros barai*. 2014. 3: 22–25.
10. Vasiuškaitė, R. Laisvas žmogus yra vienas. *7 meno dienos*. 2011. 41(963): 1, 3.
11. Weber, M. *Weber: Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
12. Wrong, D. H. *Power: Its Forms, Bases and Uses*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2009.

Monika Meilutytė

Power tests in contemporary Lithuanian theatre

Summary

Contemporary Lithuanian theatre, in one or another way reflecting and reacting to the social reality, often faces the phenomenon that is highly important for social relations – the phenomenon of power. Therefore, the article analyses the problem of power representation on theatre stage.

The concept of power formulated by Dennis Hume Wrong was chosen for the theoretical basis of the article. The American sociologist relates power with intentions, differentiates it from the concept of influence, and in such way regards the psychological aspect of power relations. Therefore, Wrong's theory is appropriate to apply it for the analysis of dramatic theatre. Wrong's concept of power and classification of power forms helps to reveal different power representations and the dynamics of power relations in the scenic discourse.

The analysis of the two examples of contemporary Lithuanian theatre – “Visuomenės priešas” (2011) directed by Jonas Vaitkus, and “Barikados” (2014) directed by Valters Silis – show the variety and dynamics of power forms that appear when different social structures are presented on stage. On the one hand, the representation of power relations exists as the opposition to the freedom theme in these two performances. On the other hand, representing such dynamics of power forms Lithuanian performances reveal the idea of power as a changeable, possible to reform, and unstable structure of relations.

KEY WORDS: power, representation, Dennis Hume Wrong, Lithuanian theatre